هیگڵ و مارکس و نیچە لەبارەی مێژووەوە

هنری لوفیفر
وەرگێڕانی لەعەرەبیەوە: جەلال حەمید

بەشی یەکەم

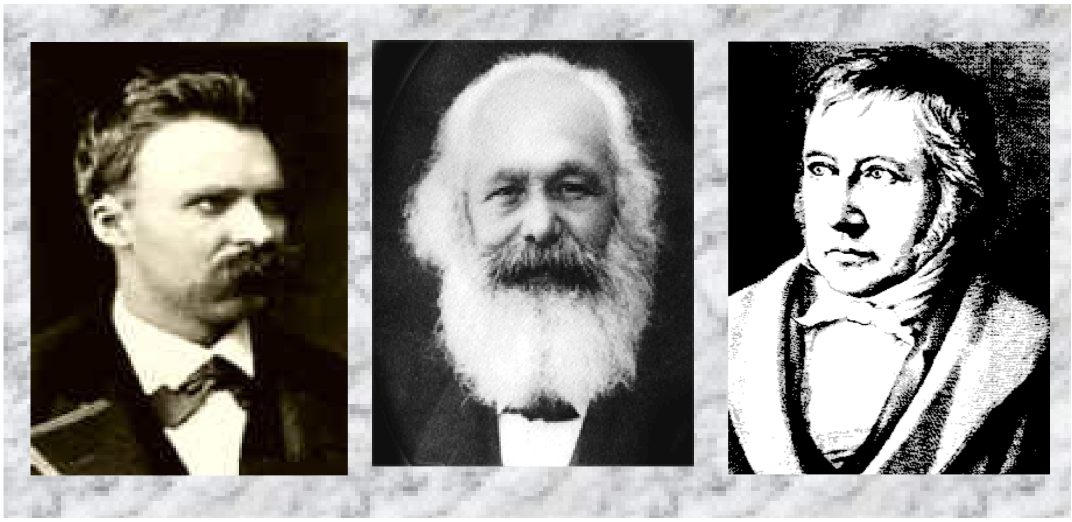

١-هیگڵ و مارکس و نیچە

هیگڵ (١):

بیر لەدەستەواژەکانی دەوڵەت ئەکات وتاکو ئەمڕۆ وەك بیرمەندێکی نایابی بواری دەوڵەت ماوەتەوەو خوازیاربوو لەڕووی تیۆرییەوە دایمەزرێنێ ولەڕووی پراکتیکیەوە پاڵپشتی بکات وبەرەو دووایین تخوبی-مێژوویی، کۆمەڵایەتی ولۆژیکی-پەلکێشی بکات. هێزی دەوڵەت ویەککگرتنی لای هیگڵ بووە پێودانگی نرخاندنی ڕامیاری بۆ ڕەگەزەکانی وئەو بوونیادەی کەلەسەری ڕاگیراوەو رووەکانی مەعریفەو هەستی خودو ڕۆشنبیری لەخۆدەگرێ وبەکارهێنانی دەسەڵات وزیادە ڕەویکردن تیادا بەسیفەتێکی یاسایی وبەناوی پاساوی دەوڵەت شێوەی بالاو کۆتایی عەقڵ دەسەبەر دەکات.

مارکس:

مارکس بیر لەسنووری کۆمەڵگە دەکات. کەکۆمەڵایەتی ووردبیبنترو عەقلانیترە لەکەسی ڕامیار وهەر ئەویش پێکهێنەری-مرۆیی-یە. وپەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکان بەگوێرەی هێڵێکی بالای وەك مێژوو دەگۆڕێن گەشەسەندن بەربەستەکان دەبەزێنێ ودەیانشکێنێ ویاخود لەیەك کاتداو لەزەمەنێکی مێژوویی گەیەنراوی دابڕاودا تێیاندەپەڕێنێ. ئایا دەوڵەت ئەو ئامرازی گەشەسەندنەیە کەتەگەرە دەخاتە بەردەم پێشکەوتن ولەمیان ڕاگوازتنێکی یەکلاییکەرەوەو قەیرانێکی ڕیشەیی لەناودەچێ ؟ لەسۆنگەی ئەم ڕاگوازتنکارییە پەیوەندییە بەرهەمدارە دەسکەوتووەکان لەپەیوەندی خاوەنداریێتی وپەیوەندییە ڕێکخراوەکان لەو پەیوەندی یاسایی وگرێبەستیانەی کەلەسەر بناغەی خاوەنداریێتی تایبەتی دامەزراون دەوڵەمەند دەبن و لەسنووربەندییەکان دەرباز دەبن. لەسەرێکەوە کۆمەڵگەی ئابووری لووشدەکات ودەبێتە نوێنەری ولەسەرێکی ترەوە کەسی ڕامیار دەگرێتەخۆی. بەمجۆرە مۆرکی بنەڕەتی کۆمەڵ دەردەکەوێ وهەروەها دەبێتە نوێنەری لایەنی گەوهەری سەیرورەی مێژوو: واتا مێژووگەری-Historicite-.

نیچە:

نیچە بیر لەسنووری دەستەواژەکانی شارستانیەت دەکات: چەمکی شارستانیەت ئەم فەرهەنگە دەگرێتەخۆو بەدرۆی دەخاتەوە (ئەو چەمکەی کەلەسەرەتای کارە بەراییەکانیدا بەتووندی ڕەخنەی لێدەگیرێ). تەنها جیاوازی لەنێوان شارستانیەکاندا نیە، بەڵکو پۆلێنکاریش هەیە. هەندێکیان لەهەندێکیان بالاترن، چونکە لەشارستانیەتە ئەفرێنەرەکان پێکهاتوون. ئەمانە چی دەئەفرێنن؟ جوداکاری نوێ. وێڕای ئەوەش هەرشارستانیەتیەك لەپێچووپەناکانیدا هەڵگری پۆلێنکاری جوانیە کە: پێودانگگەلێکی ڕاستکەرەوەن مانا بەکردەوەکان دەبەخشن وەك چۆن ماناش بەشمەك وکەسەکان دەبەخشن ولەسیستەمێکدا کەلەگەڵ سیستەمێکی ڕەسمی یەکناگرێ ڕێکیان دەخات. شارستانیەتە گەورەکان پتر لەکولتور شێوازێك لەژیان دەئەفرێنن ولێرە لەدایك دەبن نەك لەولا. شێوازێکی بنەچە ڕەسەن، بەلام بەئەندازەی ئەوەی کەداهێنانی لەسەر بوونیاد ئەنرێ شێوازێکی سەربەخۆیە لەمێژوو.

٢-هیگڵ و مێژووگەری-التاریخیة-

مێژوو پێناسە دەکات ولەهەرپێناسەیەکداو بەتایبەتی لەم پێناسەیەدا مەبەستێکی ئاکامی هەیە کەبریتیە لەسێ لایەن:

أ-سنووورداری-التناهی، Finitude-واتە سەیرورەی دیاریکراو سنووردارەو سنورەکان پابەندی ئەو مەرجانەن کەلەناو بزووتنەوەدا لەدایك دەبن.

ب-مەبەستگەرایی-الخائیة-واتە ئاراستەو ماناکەی تێکەڵەیە کە لەبابەتگەرایی وخودگەرایی ڕووگا یاخود چارەنووسێك ئاشکرا دەکرێ وسەیرورە لەگەڵ ئەوەی کتوپڕە توانای پێشبینیکردنی هەیە. بەکورتی بریتیە لەماقولیەتێك کەدەکەوێتە دوای ڕێکەوتە سەرزارەکیەکان.

ج-بەدەستهێنان-إنجاز-بەگوێرەی نموونەی هونەر کاملبوونە (بەدەستهێنان وکاملبوون لەگەڵ-سروشت-یاخود-ماهیەت-ی شت دەگونجێن کەواتە بریتین لەشێوەی هاوگونجاوی ناوەڕۆکیان).

ئەم سێ لایەنە هەرهەموویان پێویست وعەقلانین (پێویست وگونجاون بۆ عەقڵ). شایەنی لێکدابڕان نین.

نەبەدەستهێنان ونەکامڵبوون بەبێ سنووورداری بوونیان نیەو رۆمانسیەت بەبوونی ئەو خەمبارە.

مەبەستگەرایی بەبێ ئاراستەی رووگا، توجە-ی هاوشانی بوونیەتی ئەفرێنەر لەئارادا نیە کەئامانجە ئاگایی ونائاگاییەکان دیاری دەکات.

هیگڵ

٣-ژیان و مەرگی مێژوو لەبیری هیگڵ(٢)

شۆڕشی فەرەنسی مێژووی دروستکرد. نەك لەبەرئەوەی گۆڕانکاری ونوێگەری تیا بەرپاکرد ونەك بەسیفەتی ئەوەی رووداوێك بوو جیهانی هەژاندو دونیایەکی نوێترو عەقلانیتری هێنایە کایەوە بەڵکو بەواتایەکی بەهێزتر: بەسیفەتی ئەوەی کەکردەکیانە لەرێگەی کارلێکارییەکی گشتگیرانەی کۆمەلایەتی وئابوری ورامیاری وئایدیۆلۆجی وسەرجەم ئەو رووداوانەی کەلێکدابڕاو دەردەکەوتن ولەجۆرێك پەیوەندی دەرەکی بەهەڵپەسێردراوی مابوونەوە گرێدا لەوانە: سروشت، عەقڵ، گەل، نەتەوە، زانست ومەعریفە، دەزگا جۆراوجۆرەکان، هەق، شێوازی ژیان، ئاکاری خودی وبابەتیانە، رووالەتکارییەکان، نەریت وجلوبەرگ، جەژنەکان و...هتد. دەکرێ لەبارەی پەیرەوکاری کارکردن قسە بکرێ ویاخود بەشێوەیەکی باشتر پێویستە بووترێ کەمێژووگەرییە بەواتای دەقاودەق گشتێك دروستدەکات ودەئەفرێنێ وبەرهەم دەهێنێ. ئەم گشتە گشتێکی فەلسەفی وماقوڵ نیە, بەلام کاری شۆڕشگێڕانە ئەم گشتەی ئەفراندو ناوی لێنا دەوڵەت.

ئەم چەپککاری وکۆکردنەوەیە مێژووگەرییە. شۆڕشی فەرەنسی مێژووگەری ئەفراند یاخود باشتر وایە بڵێین بەدەستی هێناو لەرووی فەلسەفیەوە ماوەیەکی درێژخایەن خۆی بۆ ئەم مەبەستە تەرخانکرد. مێژووگەری لەساڵی ١٧٨٩ بەتەواوی دەرکەوت کەوابوو دەبێ بەوە قایل نەبین کەدەڵێ مێژوو لەناو شۆڕش لەدایك دەبێ. ئایا شانبەشان مێژووگەری وبەدەر لەچەمکی مێژووی پابەند بەمێژووگەری چی لەبارەی گێڕانەوەی مێژوو بدرکێنین، بڵێین ئەو مردووەیە کەخۆی بەزیندوو هەڵدەواسێ؟

بەپێچەوانەوە، هیگڵ کەلەژیاندا بوو ویستی بەسیستەمی ئەو چەمکانە پابەندبێت, کەلەتوێی مێژوو هەڵیگرتبوون. پێناسەی چەمکی مێژوو تەنها لەرێگەی دانانی چەمکەکانی ((خود)) و ((بابەت)) و((رۆح))ی مێژوویی پێکنایەت بەڵکو وێنای پەیرەوکاری مێژوو دەکات. شۆڕشی فەرەنسی وناپلیۆن بەو پەیرەوکارییە مێژووییە گەیشتن. ناپلیۆن لەو مێژووە سەری هەڵدا کەشۆڕش دروستی کرد وهاوکات بەدەستی هێناو قۆناغێکی دواتر سەری هەڵدا. واتە نەیتوانی لەگرفتەکانی شۆڕشی فەرەنسی دەرچێت. لەو چارەسەرانەی کەناپلیۆن بۆ گرفتەکانی دارشتبوون، ناپلیۆنێك کەشۆڕشی بەدەستئەهێناو رەتیدەکردەوە بریتی بوون لەدامەزراندنی یاساو رەوایی ودەوڵەتی نوێ کەلەکاروباری سەربازو هاولاتی بەرجەستەی کردن وشەرعیەتی پێبەخشین. هەروەها: پێش-مێژوو،پاشان مێژوو وپاش مێژووش لەئارادایە. رەگەزەکانی مێژوو لەدایك دەبن و لەقۆناغی پێش مێژوو دەردەکەون ولەعەقڵ وزمان وکاری رێکخراو پیشە وخێزان ودەوڵەت وهتد رەنگ دەدەنەوە. مێژووگەری هیچ شتێك ناخاتە سەرئەم ساتانەو یاخود رەگەزە هەبووەکانی پێشوو ولەگەڵ ئەوەش هەموو شتێکیان دەخاتە سەرو لەیەك کاتدا دەیانکاتە گشتێکی واقعی وعەقلانی وپاشان زەمەنی پەشۆکاوی-نایەقین-کۆتایی دێت وپاش-مێژوو سەرهەڵئەدا. گشتگیری فەلسەفی پێکنایەت گەرمێژووگەری کردەکی وواقیعی نەبێت.

٤-هیگڵ و زەمەن

خودی زەمەن خۆی لەوێدا چەمکێکی ئامادەیەو لەشێوەی حەدەسێکی بەتاڵ خۆی پێشکەش بەئاگایی

دەكات وبەهۆیەوە ڕۆح وەك پێویست لەزەمەندا دەردەكەوێ. لەزەمەندا ڕەنگ دەداتەوە, چونكە دەرك بەچەمكی تەواوی خۆی ناكات واتە زەمەن ڕەتناكاتەوە وزەمەنیش بریتیە لەخود(Pursoi)ی دەرەكی دەركپێكراو بەحەدەس. ئەوە تەنها بریتیە لەچەمكی دەركپێكراو بەحەدەس ولەسۆنگەی(خود،Soi) دەرك ناكات. كاتێك چەمك دەرك بەخودی دەكات وێنە زەمەنیەكەی ڕەتدەكاتەوەو حەدەس وێنا دەكات ودەبێتە(وێناكراو، وێناكەر، متصَوًرا ومتصًوًرا)و دوابەدوای ئەوە زەمەن بەسیفەتی چارەنووس وپێداویستی ئەو ڕۆحەی كەلەناو(خود)ا بەدەستنەهێنراوە دەردەكەوێ. بڕوانە(فینۆمینۆلۆژی، وەرگێڕانی هیپۆلێت ل، ٣٠٩).

بەمجۆرە چەمكی مەبەستگەرایی (یاخود كۆتایی) لەگەڵ هەرسێ لایەنەكانی..سنوورداری، مەبەستگەرایی وبەدەستهێنان) پابەندی زەمەن دەبێت وتەنها لەئاكامی ئەوەی زەمەن دەبێتە بابەتی وێناكراو چەمكی خۆی لەخودیدا هەڵدەگرێ. زەمەن ڕوواڵەت نیە, بەڵكو دەركەوتەیە: دەركەوتووی دوابەدوا هاتووی زەمەنەو لەوێوە مەملەكەتی ڕۆح لەدایك دەبێت: بەقووڵی بیر لەزەمەنی بەدەستهێنراو بكەرەوە. بەمجۆرە مەعریفەی ڕەهای لەدایكبوو ڕەزامەندی باڵا لەخۆدەگرێ. خود(Ego، منی فەیلەسوف) دەبێتە خواوەند ولەڕێگەی زانستەوە خودی وەك خواوەند دەناسێ ولەتوێی ئەو زانستەی كەتیادا بەقووڵی بیر لەو خودەی دەكات كەوێناو دەرك بەئەفراندنی خود وگەشەسەندن ودەستكەوتەكەی دەكات. زەمەنی عەقڵانی لەقووڵایی وبنەڕەتیا دەناسرێتەوە بەو سیفەتەی كەدووبارە لەبنەڕەتەوە دەردەچێ ودەگەڕێتەوە بۆخود لەبەرئەوەی زەمەن تەواو دەكرێت مەبەستەكەی لەخودی خۆیدا هەڵدەگرێ وساتێك دێت هەموو شتێكی تیادەزانێ ودانی پیادەنێ وهەموو شتێكیش تەواو دەبێ: مێژوو وزانست، ڕۆحی بابەتی وڕۆحی خودی، ((مەبەست))، زانستی ڕەها وڕۆحی خودناسی بەو سیفەتەی ڕۆحێكە لەڕێچكەی گەیشتنیەوە ڕۆحەكان دووبارە كۆدەكاتەوەو هەروەك لەخودیانیشدا ڕێكخستنی مەملەكەتی ڕۆحی بەدیدەهێنێ. مانەوەی لەبوونیدایە. لەوێ ئازادەو لەشێوەی تێپەڕیوێك دەردەكەوێ. مێژوو دروست دەبێت, بەڵام لەشێوەی ڕێكخراوی چەمكدار مێژووی زانستی دیاردەگەرایی لەڕێگەی دوو شێوە پێكدەهێنێ. بەواتایەكی دی مێژووی وێناكراو دەستئەكات بەدووبارەكردنەوەی لەڕێگەی ئازارەكانی ڕۆح وڕەهایی نەك سۆزی ڕاستەقینەو بەقین بەعەرشەكەیەوە كەبێ ئەو یەقینێكی بەدەر لەژیان پێكدەهێنێ (كۆتایی فینۆمینۆلۆجیا).

٥-مێژوو و مەرگ لەبیری هیگڵ

بەڵێ، شۆڕشگێڕو شۆڕشەكان مێژوو دروستئەكەن بەئەندازەی هەڵگرتنی بەرپرسیاری ((خەبات تاكو مردن)) دژ بەئەوانی ترو ویژدان وخودەكانی تر؟ بەدڵنیاییەوە, بەڵام هەروەها دژ بەشتە دروستكراوەكانی نێو پەیوەندییە دەركارییەكان–علاقات التخارج–. ناپلیۆن بەو سیفەتەی ((ڕۆحی جیهانە وweltgeist)) بەرپرسیارییەتی ئەم خەباتەی گرتەئەستۆ كەلای مردنی شۆڕشگێڕێكدا بەجێیهێشت. گشتێكە (سەراپاگرو–سەراپاگیراو) سنووردارییەكی جودایە, بەڵام كۆتایی دێت چەشنی كۆتایهاتنی خەباتەكانی دی (بەشێوەیەكی كارەساتبار)، لەناوبەرو لەناوبراو (مبیدە–مبادە) واتە ڕووداوی دی بەرەو كۆتاكەی دەیبات. مێژووگەری سیفەتی سنوورداری وپەیوەندی بەمەبەستگەرایی دەردەخات بێئەوەی ئەم تەواوكارییەی كەلەجوداكاری سەرچاوە دەگرێ لابەرێ ئایا هەستی بەرپرسیارێتی خەبات تاكوو مردن هەڵدەگرێ؟ ئایا لەویژدانی باڵاو مەعریفەو حەدەس وئارەزووی سەركێشی وچەشەی گیانبازی وگەمەكارییەوە هەڵدەقوڵێ؟ مەسەلەكە پێناچێ بەردەوام لای هیگڵ روون و ئاشكرا بێت, وێرای ئەوەی كەجوداكاری كۆتایی و باڵا تایبەت بێت بەمەعریفە لەگەڵ ئەوەش هیچ پەیڕەوێكی مێژوویی (كردەی مێژوویی ئەفرێنەر) بەدەر لەسەركێشی گشتگیرنابێت، گشتگیرییەك بەئەندازەی گشتگیری ئامانج وگرەوكاری (مەبەست بەواتایەكی دی. ئەوانەی كەمێژوو دروستدەكەن ئەوانەن كەشانبەشان مەبەستێكی گشتگیر جەنگێكی گشتگیر دەسەپێنن (هەموو شتێك دەخەنە بەرپرسیارو گرەوكاری). ناپلیۆن لەزەمانی هیگڵەوە دووچاری جنێوو سەرزەنشتی بوو لەهیچ هێرشێك دەربازنەبوو, بەڵام فەیلەسوفی گشتگیری مێژوویی–ڕامیاری پابەندبوو بەشكۆمەندی ئیمپراتۆری

فەرەنسی وستەمکاری ئەوروپا وداگیرکەرەکەی بەو سیفەتەی کە((ڕۆحی جیهان)) پاڵەوانێکی جیهانیە زەمەنی تەواوکردو لەڕێگەی خەبات تاکو مردن ڕۆحی بوونیاتناو گەیاندیە کۆتاکەی: ئەوە حەقیقەتێکی مێژووییەو کووشتنی ناپلیۆن مەرسومی تایبەتی خۆی جێبەجێدەکات کەئەویش کووشتنی مێژووە.

٦-مێژوو و ڕژێم لەڕوانگەی هیگڵ-ەوە

ئەلکسەندەر کۆجیف بەقووڵی ئاماژە بۆ پەیوەندی ناوەکی نێوان مێژوو وڕژێم دەکات ومۆڵگەی ئەم پەیوەندییە لەسنووورداری وپاشان لەمەرگدا دەدۆزینەوە (کەمەرگی

مێژوو وڕژێمی داسەپاو لەسەربیابانی ماهیەت دەگرێتەوە) گەرچی ئەو کۆیلەیە لەرێگەی کردارو خەبات و ڕوخاندنی سەردارەکەی مرۆڤی مێژوویی دەگێڕایەوە. گەر مرۆڤی کۆیلە بوایەتە هەڵگری حەقیقەتی بەدەستهێنراو • فەیلەسوف–ئەوا سنوورێکی بۆ مێژوو دادەنا (بڕوانە کۆجیف لەپێشەکی خوێندنەوەی هیگڵ)(٣). ئەوی ڕاستی بێت مەعریفە لەبنەڕەتەوە دەزانێ ولەڕێگەی تێگەیشتنیەوە بەوێناکردنێکی تێگەیشتوانە بەدەسئەهێنێ. گەرچی سروشت لەڕێگەی (کارو خەباتکردن) دەگوازرا بۆ جیهانێکی مێژوویی وکۆتایی بانگەشەکراوی ئەو خەباتە خوێناوییانە سەیرورەی مێژوویی ڕەتدەکاتەوە هەرچەند فەلسەفە وەك سیستەمێك فەلسەفە پێشینەکانی کورتدەکردو دەیگرتنەخۆ

ساتی سەرەکی ئەو ساتەیە کەتیایدا سەرجەم ڕەوتە فەلسەفیەکانی پێکدەهێنراو دەهاتەدی، ئەوە ساتی فەلسەفەی گشتگیرو پاشان فەلسەفەی ڕاستەقینەیە بۆپاراستنی سەرجەم فەلسەفەکان وتێپەڕاندن وبەدەستهێنانیان. ئەوە ساتی زانستی ڕەهایە. بەدرێژایی مێژوو وخەباتە مێژووییەکان فەلسەفە بوو بەکردەکی واتە بووە ڕامیاری وسیستەمی فەلسەفی و سیستەمی رامیاری بووە گشتێکی دوو لایەنە. سەرەتا یەکێکیان لەویتریان دادەبڕێ (نامۆ دەبێ)و واقیع بەرەو ماقوڵ باڵادەکات وماقوڵ لەواقیعدا بەرجەستە دەبێ وماقوڵێتی (فەلسەفە) لەگەڵ واقیع (دەوڵەت) یەکدەگرێتەوەو فەلسەفە لەواقیع بەدەسئەهێنرێ ومێژوو دەستەبەرئەکرێ.

٧-هیگڵ و کۆتایی مێژوو

ئامارژە بۆبایەخی مەسەلەی (مێژووگەری ناسراو بەمەبەستەکانی) دەکەین کەلەسەرجەم بیری هیگڵ پەی پێدەبەین ولەوبارەیەوە ئارەزا دەبین. بەجۆرەها شێوە دەردەکەوێ وئاماژەدەدات. لەڕەزامەندی فەلسەفی بەرامبەری عاملێتی بەدەستهێنراو ودانایی و زانستدا یەکدەگرنەوە. بەرامبەر بەم رەزامەندییە فەلسەفیە هەروەها ماتەمینی فەلسەفی بەرامبەر بەکۆتایی نزیك وسنوورداری سەرتاپاگیر دەبینین(٤). نزیکبوونەوەی مەرگ وهۆشی مەرگ

لەسەرێکەوە پابەندی خودن ولەسەرێکی دییەوە بەسیستەم وهەردووك لەنەزمێکدا بەرەو کامڵبوون هەنگاو دەنێن وروو لەتەواوبوونی زەمەن دەکەن(٥). ئاکام دەوڵەت لەکاتی کامڵبوون وپیری لەکاتی دانایی تەواو ونامۆکراو بەشێوەیەکی قووڵ دەبنە خاوەنی شتێکی هاوشێوە(٦): ((ساتی چوارەمی مێژووی گشتی بەبەراورد لەگەڵ مرۆڤ رووبەرووی پیربوون دەبێتەوە. پیربوونی سروشتی لاوازییە، بەڵام پیربوونی ڕۆح پێگەیشتنی تەواوەو ((ڕۆح)) کاری خۆی بەرهەمهێناو ((ململانێ ورووبەروو بوونەوە نەما بەتایبەتی لەنێوان کەڵێسەو دەوڵەتدا. ڕۆح لەمیانەی خۆگونجاندن لەگەڵ واقیع لەبوونێکی ئەندامیدا پێکیهێنا. چیدی دەوڵەت لەئاستی کڵێسە نزمتر سەیرنەکراو لەپاشکۆیەتی ئەودا نەمایەوە. کڵێسە تایبەتمەندییەکانی لەدەستداو چیدی ڕۆح بەدەوڵەت نامۆنەبوو. ئازادی بووە تاکە ڕێگەی جودا لەپێناو دەستگیرکردنی تێگەیشتەو حەقیقەتەکەی کەکۆتایی جیهانی گشتی دەردەخات...)). بیرۆکەی هیگڵی لەسەر بناغەی تەواوکاری وتەواوبوون-استنفاد-بیردەکاتەوە. ئایا تەکانی داهێنەر، ئارەزوو، پەیرەوێکی مێژوویی وخەبات هەتا مردن سنووردارە؟ شۆڕش دەوڵەتی نوێ بۆجیهان دروست دەکات ودەهێنێ شانبەشان پشتگیری کۆمەڵایەتی ورامیاری ونەتەوەو چینی ناوەراست وبیرۆکراسیەتی عەقڵانی. کارێکی چاکە کەمەسەلەکە ئەنجام دراو ئەشێ ئەم شێوانە جێگیرو پتەوکرێن وهیچ شتێك نامێنێ تەنها پاراستنی بەرهەمهێنراوی مێژووگەری وکارکردن لەپێناو ڕوونکردنەوەی بەشێوەیەکی فەلسەفی نەبێ. مەسەلەکە کۆتایی هات ودەوڵەتیش زەمەن بەرهەمدەهێنێ ودەبێتە خاوەن شوێن.

٨-هیگڵ و مێژووگەری

کەوابوو زانستی ڕەها بریتییە لەئاگایی خودی گشتگیرو چەمکی تەواوبوو، یەکەی سەرەتایی وکۆتایی واقیع لەگەڵ ماقووڵ شوێنی زەمەندەگرنەوە. ئەو زەمەنە چرپرپەی کەوەك هێلکە بەشێوەیەکی گشتی خۆی دەناسێ لەنێو سیستەم وخود (Lesoi)ی زەوتکراو خۆدەردەخات وبەسیفەتی بوونێك دێتە ئاراو پاساو بەخودی خۆی پێشکەش دەکات وبابەت وێنەی تێگەیشتنە دەگێڕێتەوە.

ناوەڕۆك گەڕانەوەی گشتی ڕەهایە لەزەمان وشوێن وسێ ڕەوتدا (ڕەوتی ئاگایی لەسەرتاکەیەوەو ئێرەو ئێستاو هەست وئیدراك لەسەرەتای تێگەیشتەوەو جیاوازی ناڕەوای نێوان بوون وحەقیقەت (Levrai)و چەمك و ژیان- هەرلەسەرەتای مێژووەوە سروشت وشەڕی نێوان مرۆڤ وسروشت ئەم سێ ڕەوتەی یەکدەگرن) ئەم یەکگرتنە مێژووییە قووڵەی کەدوابەدوای مێژوو دیاریکراوە گشتێتی پەرتەوازەو لەبارچوو چڕدەکات. مەعریفە لەڕێگەی ناوبژیوانی دەگەڕێتەوە لای ڕاستەوخۆ کامڵبووەکان وئەو لێرە کۆتای سەرەتایەو سەرەتای کۆتایە. ئەو بازنەیە یاخود چاکترە بووترێ بازنەی بازنەکانە: سیستەمە. مەعریفە تێکەڵ دەبێ (ناسنامە دەناسێ) لەگەڵ (ناسینی خود) وبابەت لەخود الزات-دا دەتوێتەوە لەکاتێکدا خود پڕدەبێ لەبابەت، بەڵام لەکاتی سەرکەوتنی وزۆربوونی زاست(Savoir). ئەم سەرکەوتنە ساتی دابڕانی مێژوو وئەوی دوای-مێژوو دیاریدەکات. ئەم واقیعە جیاوازە دەبێتە هەڵگری کۆشکێکی زەبەلاح کەئەویش: (هیگڵیزمە). بەڵێ، بەڵام بابەت تەنیا ڕووالەت، بەهانەو کۆسپ و وەهمە! مێژووی کرداری مەعریفە ناسەپێنرێ تەنها لەسەر ڕێگەیەکی ئامادەکراو لەلایەن نەمری شارراوەو پاڵپێوەنراو ڕاکێشراوی وەهم نەبێ کەلەکاتی بەدواداچوونی تراویلکەو تراویلکەی خود دانەڕێژی دەکات: ئایا کرداری ئاوێنە (تراویلکە) یاخود وێنەی خودو ناخودی نێوان بوون وعەدەم و ڕاست وهەڵە یاخود ئەوەی کەخودی تەواو وئەویترە؟ بەڵام، ئایا کەمتەرخەمی لەتێبینیکردن-الترصد-دا نییە؟ لەکوێ؟ لەلایەنی خودەوە؟ لەلایەن بابەتەوە؟ لەهەموو لایەنەکانەوە؟ گاڵتەجاڕی مێژوویی (گاڵتەجاڕی هیگڵی) بەرزتر لەمێژووگەری (هیگڵی) مێژووی (هیگڵی) لەناودەبات.

٩- پارادۆکسەکانی هیگڵیزم

بەرلەقسەکردن سەبارەت پارادۆکسە (چارە بۆنەدۆزراوەکان)ی نێوئاخنی تیۆری هیگڵی لەبارەی پارادۆکسەکان (کەهیگڵ وادەبینێ پێشتر چارەسەریان بۆ دانراوە) دەتوانرێ قسە لەبارەی جوداکارییەکان-مفارقات-ی هیگڵیزم بکرێت. فەلسەفەی مێژووی دوای ئەوەی مێژووی بوونی مرۆیی ئاشکراکردو ناسی سنوورێك بۆ مێژوو دادەنێ.

ئایا ئەمە جیاکاری نیە؟ گەر مێژوو کۆتایی نەهاتبێ وگەر سنووری بۆ کۆتاکەی دانەنابێ لەڕێگەی مەبەستییەوە لەسەر بناغەی پێویستی-بوون (وجود) بێکۆتا دادەمەزرێ. ئەمە ئەو مەسەلەیەیە کەبیری هیگڵی بەرگەی ناگرێ وهیوا یان بێ هیوایی هیگڵە. هیگڵ تیۆری پێویستی (وجوب)-بوونی کانت ڕەتدەکات. بۆچی؟ لەبەرئەوەی بیری ئەو پشت بەتیۆری پەیڕەوکاری وتیۆری کردارو بوونی ئێستا دەبەستێ. پێویستە دان بەم شایستەبوونەی هیگڵ بنرێ کە: پوختەی چەمکی براکسیسی وەرگرت ولەڕوانگەیەوە هەموو شتێك لەبراکسیسەوە دروست ئەبێ، هەموو شتێك لەئەنجامی پەیڕەوکاری تیۆری ڕوودەدات گەرچی مەعریفەی تیۆری ڕەگەزی بەربڵاوی پەیڕەوکرابوو لای هیگڵ چەمکەکە بەمجۆرە بەشێوەیەکی ووردەکارانە دیاری دەکرێت (کەپێویستە بگێڕدرێتەوە بۆ هیگڵ بێتو جەخت لەڕاستی تێگەیشتنی بکرێت) ((پەیڕەوکاری تیۆری)) مارکس چاك لەم لایەنەی هیگڵیزم تێگەیشتبوو ((دەستنووسەکانی ١٤٨٨)) لەڕێگەی بەرپەرچدانەوە بەتێهەڵچوون بەئاڕاستەی تێهەڵچوو(المنفعل)ی ملکەچ بۆ مادیەتی بەربڵاو وئەنثرۆپۆلۆجیای فویرباخ وئەوەتا ئەو بەرهەم وپەیڕەوکارییە مێژووییە (داهێنراو بۆمێژووگەرییە) تەنها دەتوانێ بەدوای بیرۆکەی بکەوێ وبەشێوەیەکی ووردەکارانەو سیستەمی ڕەنگبداتەوە. بیرۆکەی شۆڕشگێڕانەی بەرهەم (بیرۆکەی بەرهەمی شۆڕشگێڕانە) لای هیگڵ بەر خودی خۆی دەکەوێ وڕەتی دەکاتەوەو خودی پەیڕەوکاری تیۆری هەرەس پێدێنێ. ئایا پارادۆکسی بنەڕەتی لێرەدەردەکەوێ کەهیگڵ کالفامانە ئاماژەی بۆ دەکات لەنێوان کرانەوەی دیالێکتیکی و داخرانی سیستەمی؟ هەروەها پاروادۆکسی بەر تەسك هەیە لەنێوان مومکینی و مەحاڵ و لەنێوان ناسنوورداری ((مرۆڤی نەوعی)) توانای بێ سنووری هەیە وێڕای ئەوەی ((مرۆڤی)) تاك دەمرێ ودەزانێ دەمرێ و زەلیلی قبوڵدەکات. هەست بەو ئاگایی مردنی سنووردارو بێ سنوورە دەکات کەدەستبەرداری دەبێت. لەگەڵ ئەوەش ((مرۆڤ)) خۆی دەناسێ ودەیناسێنێ لەڕێگەی یەقین نەك بەمردن کەئەو دەمرێ. ((مرۆڤ)) بەشێوەیەکی گشتی لای هیگڵ بێ سنوورێکی خراپەکارە-اللامتناهی السیء بەو سیفەتەی سنوورداریکی کراوەیەو بڕوای بەناتەواوی خۆی هەیەو ناتەواوە. لەکاتێکدا حەقیقەت تەواو بازنەیی دەبێت. جالەبەرئەمەش حەقیقەتی فەلسەفی وهێنانەدی فەلسەفی (ڕامیاری وکردەکی) لەگەڵ کۆتایی هاتنی مێژوو ڕێکدەکەون. ئەی ئاییندە؟ گەر ئاییندە هەبێت, ئەوە دەست لەپێشبینیکاری هەڵدەگرێ، ئایا زەمەن ومێژوو واقعیان هەیە؟ بەڵێ، بەڵام ئەوەی ڕەواو و واقیع وئازادو پێویستە ئەو ڕۆحی ڕەهایەیە نەك مرۆڤی مێژوویی. ئەم (Geist)ە واتە ئەم ڕۆحە تەنها ئەو گشتە بەدیهێنراوەی مێژوو ودوای مێژووە.

١٠-شێوەکان و سیستەم لای هیگڵ

دوای سەدەو نیوێك لە((چڵەپۆپەیی)) هیگڵیزم ولەڕێگەی تێڕوانینی ڕێچکەکەیەوە دەتوانین بەسەرسوڕمانەوە بڕوانینە ئاست بەرزی بەکارهێنانی ئەو چەمکانەی کەهیگڵ کاری پێکردون بۆ ئێستاش لەبارو شیاون لەوانە: ئاگایی و نائاگایی ودەلالەت وماناو هێماو شێوەیە, بەڵام هەموو شێوەیەکی فینۆمینۆلۆجی لەهەموو کاتێکدا تەلیسماوی دەمێنێ وتێدەگەین کەهەندێك پڕۆژەی هەڵوەشاندنی کۆتایی هێماکان لەپڕۆژەیەکی تاوتوێکاریدا دەپارێزێ. هەموو شتێك لەئاگایی دەبێتە نائاگایی بەوەی کەتیاڕوودەدات ولەڕێگەیەوە دەگوازرێتەوە ئایا ئەوە بەچاکی دەزانێ چی هەڵگرتووەو پەیامی چیەو چی تۆمارکردووە؟ نەخێر. نەسەردارو نە کۆیلەو نە خەباتیان تاکو مردن دەبێتە هەڵگری ئەو ڕوونیەی کەلە دواجارو کۆتایی هەنگاوناندا دێت. ئەی ماناو هێما؟ هەموو شتێك لەپێناوی خودیدا دەلالەتێکی هەیەو لەپێناوی ئەویتردا دەلالەتێکی دی هەیە واتە لەپێناو ئەوەی کەدواتر دێت هەموو ڕووداوێك ئەو مانایەی هەیە کەدواتر پەی پێدەبرێ وبەتەواوی دەرناکەوێ لەکۆتاییدا نەبێ. ئەوەش مانای مێژووییە. فرە مانایی (بەسیفەتە کۆیەکەی) بوونی مانای کۆتایی (دوایی) نامەیەك یان لێکهەڵوەشانەوەیەکی کۆتایی وکارێکی ئاڵۆز. ئەم هەڵوەشاندنە بەچاکزانراوە لەپای چی؟ لەبەرئەوەی پێویستە هەڵوەستەبکرێ. لەگەڵ ئەوەش بیری بەرنامە بۆ داڕێژراو ومێژوویی جەخت لەسەر بوونی مانای کۆتایی وخوێندنەوەیەکی تەواو دەکات.

گەر ئەم جەختکردنە لابرێ ئەو کاتە لەجەختکردنێکی تردا هەڵوەستە دەکات. بەمجۆرە شێوەی هیگڵی بەرەو

نادیاریکراو-اللامتعین-وەردەچەرخێنرێ یاخود وەك پێدراوێکی (ڕاستەوخۆی) هەڵکەوتوو بەرەو خودی دەبرێت ومێژوو لەم شێوە هەڵکەوتووەی (سەردار وکۆیلە، ناپلیۆن ورۆحی جیهان) دەس بەخوێندنەوەی دەکرێ ویاخود خۆیان دەبینن کەهەنارەدەی روونکردنەوەیەکی دی وهەروەها ئەوێکی دی جگە لەخۆ بەبێ وەستان دەکرێن. هەروەها مێژووگەری خوێنراو لەهەنگاوەکانیا بەردەوام کۆتاکەی دەناسێتەوە, بەڵام گەر بەناوی هیگڵەوە ئەوە دووپات بکرێ کەناتوانرێ هیچ شێوەیەك (شکلی) بەدیبهێنرێ بەدەر لەخەباتێکی بێ کۆتایی وشێوەکان لەشەڕەکەدا بەردەوام دەبن وسەردار وکۆیلە وڕۆحی جیهان هەرگیز کاروباریان ڕێکناخەن ودواتر شێوەیەك نایەتە ئارا کەبتوانێ بمرێ وسەرکەوتن بەدەستبهێنێ. زۆرجار لەبارەی ((دیاردەگەرایی ڕۆح)) لەبیروتیۆری هیگڵ نووسراوە. ئایا دیاردەگەرایی (فینۆمینۆلۆجی) تەنها دەبێتە ڕێگەیەك وهەنگاونانی ڕێچکەو گەشت وبالابوون وفێربوون و وەرگێڕانێکی تێگەیشتووانە بۆ رۆمانی فێرکاری یاخود بوونیاتنان وەك گۆتە وێنای دەکات وهەنگاو نانە بەرەو زانست؟ ئایا بەشێوەیەك دەتوانێ هەروەها ڕێگەی نەهێشتنی نادیار بەرەو شتێکی چاوەڕواننەکراو ببڕێ؟ ئایا دەبێتە ڕاڕەو، ڕاڕەوێك کەئەم لۆجیکە نەفی بکات وبەدرۆی بخاتەوە؟ (ئەمە ئەو مەسەلەیەیە کەپێدەچێ هیگڵ لەکۆتایی ژیانیدا بیری لێکردبێتەوە) یاخود تەنها ڕارەوێکی لاوەکیە دەکەوێتە نێو (رەگەزی شتی دەرەکی) فەلسەفە و مێژووی فەلسەفەو یاخود فەلسەفەی میژوو، ئایا پێویستە لەڕێگەی پشکنینی شێوەو بەهاو تاوتوێکارییەکان یەکبگرن؟ فینۆمینۆلۆجیا دەتوانرێ بەرامبەر سیستەم دابنرێ بەوەی کەهەموو شێوەیەکی ڕۆح تیایدا پێشدەکەوێ بەو سیفەتەی کەبەدەستنەهێنەرە. تەنها روحی پەشۆکاو لەڕێی دیاردەکانەوە بەدوای خودی دەگەڕێت ((ئایندەو تواناکانی هەیەو رۆشنایی دەخاتە سەر نادیارەکان. تەنها ڕۆح پەی دەبات وپەی پێدەبرێ. ئەو بیرکردنەوەیەی کەڕابردووی تیۆری هیگڵی دەگێڕێتەوە بێگومان لێرە هێڵی دابڕان ودواتر هێڵی دەرهاویشتن دەدۆزێتەوە. لەم روونکردنەوەیەی فینۆمینۆ لۆجیا (لە نەیارییەوە بۆ لۆجیك) دەگونزێ لۆجیك ڕۆژی زەمەنی لەئاکامی هاودژێتی کردنی هاوکات هیگڵی ناونراو بەچەپڕەوی ومارکس دەرکەوتن. مارکس بەڕەخنەیەکی توندوتیژ دەستپێدەکات, بەڵام، هێشتا ڕەخنەیەکی ڕووتکراوە لەفەلسەفەی دەوڵەت وفەلسەفەی حەق (١٨٤٢-١٨٤٣)و لەو کاتەوە تیۆری پارادۆکسی هیگڵی دژ بەهیگڵ ئاوەژوو دەکات وسیفەتی پارادۆکسی تیۆرییەکە هەڵدەماڵێ وسنوورێك بۆ پارادۆکسەکانی مێژوو وکۆمەڵ دادەنێ. پاشان مارکس قەواڵەی لەدیاردەگەرایی دەدۆزێتەوەو تیایدا پەی بەتیۆری ئەو مرۆڤە دەبات کەلەڕێگەی هەوڵەکان وکارکردن بەخەباتەکانی لەماوەی زەمەنی مێژوویی خۆی بەدیدەهێنێ. ئەنپرۆپۆلۆجیای فیورباخی لەخۆدەگرێ (ولایەنە نێگەتیڤە هەڵچووەکەی دەدۆزێتەوە وێڕای بایەخی پەیڕەوکاری هەستدار کەفویرباخ پەردەی لەسەرهەڵدەماڵی). لۆجیکی هیگڵ لەپێناو پشتگیریکردنی بیری دیالێکتێکی وفۆرمەلەکردنی مەنهەج. بەمجۆرە لەتێڕوانینی شتە بۆگەڕاوەکان-استعادی- دیاردەگەرایی دەتوانێ لەلۆجیك وبوونیادی سیستەم دابڕێ. لەڕاستیدا بەهۆی ڕوونکردنەوەی کەمووکوڕێتی لای مرۆڤ هیگڵیزم چیتر وەك سیستەمێکی تەواو وسیستەمی سیستەمەکان نابێتە گشتێك کەسەرجەم گشتە بەشیەکان (کلیات جزئیە) لەسەر ڕەهایەکی ناسراو ودانپیانراو وداخراو وبەدیهێنراو شان بەشانی دەوڵەت لەپێگەی فەلسەفی خودی ڕامیاریدا بگرێتەخۆ.

نیچە

١١-سەبارەت بە عەقڵانیەتی هیگڵی

ئەو وتە دوو لایەنە فرە قووڵەی ((دەلالەت)) و ((مانا)) لای هیگڵ دەیگوازێتەوە بۆ ئەوانەی دوای خۆی ئاماژە بۆ

چەواشەیی (دووانێتی، إزدواج) دەکات, بەڵام بەدواداچووی حەقیقەتە واتە بەپێی پەیوەندی راستەقینە لەگەڵ گشتێتی –کلیە–وێناکراو. (بۆ نموونە بڕوانە چەواشەکاری نێوان دەلالەت و فینۆمینۆلۆجیا, ل٢٦٣) ئاماژە سەبارەت بەئاگایی و بوون و ناوەڕۆك و شێوە (وێنە): دەربڕینە سەبارەت بوون و ناوەڕۆك و ئاگایی و وێنە و مەعریفە و دەلالەت. ((چەشە(اللزة) لەکاتی گەیشتن بەچێژ (المتعة)تەواو دەلالەتێکی ئیجابی هەڵدەگرێ بەوەی کەیەقینی خود دەبێتە دانراو و ئاگایی خود, هەروەها دەبێتە خاوەن دەلالەتێکی حراپ و دەلالەتی پوچەڵکردنەوەی خود بۆ خودی خۆی)) ﴿(سەرچاوەی پێشوو ل٢٩٩)﴾ دەلالەتی دوو لایەنی ئەو مانایە دروست دەکات کەمۆڵگەی لەحەقیقەتدا دەدۆزێتەوە بەبێ توانای هەبوونی ململانێیەك کە بەربەست بێت لەبەردەم هەڵوەشاندنەوەی ئەم سنوورانە. مانا لای هێگڵ هەڕەشە لەڕاستی ناکات. ئارەزوو دەیەوێ خودی خۆی دەوێ, بەموبەو دەبێتە ئارەزوو (الرغبة) بێ هەڵوەستەکردنی لەئاکامی بوون بەئارەزوو: ئارەزوو لەئارەزوو وە ئارەزوو لەوەی ببێتە ئارەزوودار. دەبێتە پێویستی بۆ شتێك, نێچیری ئەم شتە بەربەستە, دوورییە, بەرگرییە. ئارەزوو لەڕێگەی شتە ئارەزووکراوەکەوە بوونی هەیە و خودی دەناسێ و دان بەوەش دەنێ کەئارەزووە. ئارەزوو دەخوازێ دستەبەرکرێ و بەو سیفەتەی کەئارەزوویەکی دوولایەنی و زۆرەوە بووە و دەبێتە پێویست, زمان و کردار چی دەخوازێ؟ چێتر وەرگرتن لەشت و بەخاوەنبوون و بەکارهێنانی. ئارەزوو بەم کردەوانەی دەخوازێ بگاتە ئاکامەکانی. لەسۆنگەی دەستەبەرکردنی چێژ و خۆشی خۆی لەناودەبات و بەمجۆرە چیرۆکەکەی تەواو دەبێت. ئا ئەمەیە مانای و ئەوەیە راستیەکەی: گشتێکی بەشیە (جزئیة) لەگشتدا (Totalite) لەسەر رێگەیەکی ململانێداردا. دەلا لەت دەبێتە هەنووکەیی و مانا پاش لەدەستبوونی کات پەی پێدەبرێ و ئەوەش مانای مێژوو و (تەواوی مێژوو) دەگرێتەوە. لەگەڵ ئەوەشدا لەهەرکردارێکدا ساتێك ئارەزوو هەیە, بەڵام ئارەزوو تەنها ساتەوەختێکە بەچێژ وەرگرتن خۆی پوچەڵ دەکات بۆئەوەی بوار بەدەرکەوتنی راستی ئاگایی, بیرکردنەوە و تێگەیشتە (مفهوم) بدات و لەکۆتاییداخودی هەستا و بەکار(بکەر) شارەزای راستی هەموو سات و ئارەزوو و چێژ و تەنانەت راستی تێکڕایی (حقیقة المجموع) دەبێت.

دەلالەتی ساتەکان کۆدەکاتەوە بەوەش کەئارەزوو چێژبینی مانایە واتا حەقیقەتی گشت دەگرێتەوە.

١٣-سنوورداری (التناهي) هیگڵی

ژمارەیەکی سنووردار لەشێوەکان و لەو ساتانەی کەپەیوەستداری سەیرورەن هەیە و رێگە بۆ پەیوەندییەکانی و ناسینەوەیی و وابەستەیی ئەم سەرگوزەشتە درێژەی کەدەتوانرێ ناوی لێبنرێ (مێژوو) خۆش دەکات.

دووبارەکردنەوەیەکی تەواوی لەسنوورێکی ناهیگڵیانەدا هەیە. نووسینەوەی زەمەن دووبارە بەئاسانی تەواودەکرێ بەدەر لەبچووکترین کۆسپ و فەلسەفە لەڕێگەی نموونە (نموذج)ی :–(خشتەی مەنهەجی و داخراوی لێکدڕەکان), هەروەها بەیەکەی ئامادەکردن لە(پەیوەندی, هاوبەستەیی) سەیرورە (زنجیرەیەکی((ژیانراوە)) بێ ئاگابوون لەهاوبەستەیی) زیادەکات, چی مێژوویەکی مەبەستە؟ مێژووی رۆحی (بیریاری و نموودی) کەبەشێوەیەکی گریمانەیی لەگەڵ مێژوو (واقیع) یەکدەگرێتەوە. ئایا دەتوانرێ بێت تەنها لەماوەی دواتر نەبێت کەوەك پێکهاتەیەکی کۆتایی پەیدا دەبێت.

((ساتەکان)) و پەیوەستیەکانی لە (لێکدڕ و پەیوەندیدارەکانی) دەبوو لەخەباتی واقیع ئابڵووقە درێن. (مرۆڤ) یان چاکتر بڵێین (رۆح) بەو ئەزموونانە تێدەپەڕێت کەلەبناغەوە بەرەو مەعریفەی دەبات. ئائەوەیە چارەنووس و سیستەم, رۆح جارێك و جارێکی دی ئارەزوو و سەلیقەی تێگەیشتن و سەردار و کۆیلە و کرێکار و رزگاربوویەکی دەستی وەهم بوو, ئەم گوشار و داواکاری و پێداویستیە ئایا لەڕوانگەی هیگڵەوە پابەندە بەڕەگەزێکی بناغەیی و بنەڕەت؟ داواکاری خەبات تاکو مردن لەسروشتەوە سەرچاوە ناگرێ, بەڵکو لەخودی رۆحەوەیە: لەو سنوورداریەی کەتیادا رۆحی رەها دەستەبەر دەکرێ . لۆجیکی پەیوەستدار بەمێژوو هەرگیز راناگوازرێ بەبێ پێویستی بەدواداچوونی (دووبارەکردنەوەی بەدواداچوون) مێژوو بێ قەڵەمبازدان لەسەرەتاوە بۆ کۆتایی. خودی مەعریفەی فەلسەفی ناتوانێ زەمەن پوچەڵ کات و تابلۆی تەواوکراو لەشوێنی ناتەواوی فینۆمینۆلۆجی دابنێ. لەگەل ئەوەش بوونی لۆجیك و

راستی مێژوویی بەتەنها ڕێکخەری شێوەکانە لەجووڵە, ئایا ئەمە مژدە بەتوانایی (هاوکاتی کۆتایی) تابلۆ نابەخشێ؟ بەڵێ پێکهێنانی لۆجیك لەگەڵ کۆتایی, پیرێتی, دانایی ئاوابوون و شەویەکدەگرێتەوە. مێژوو تەواوبوو و مرد و بەدەستهێنرا کەوابوو تەنها لەتوانامانداییە خەیاڵ (نەك هەروێنایەکی تێگەیشتانە و دروستکەرانە) لەزەمەنێکی نامێژوویی بکەین.

١٤-سەبارەت بە مەنهەجیەتی هیگڵ:

لەهیگڵیا لێکدژییەکی ناوەکی هەیە لەگۆشەنیگای ئەوانەی کەبەدوای گوزەرێك دەگەڕێن و ئەوانەی خوازیاری دەرچەیەکن و لێی دەرباز دەبن. پارادۆکسێك لەزەمەنی مارکس و ئەنجلزەوە هەزارانجار راگەیەندراوە:

سیستەمی دیالێکتیك دەڕوخێنێ و بەهەمان پیاکێشان پێکهاتەی تایبەتی خۆی دەڕوخێنێ. بەپێچەوانەی روانگەی ئەوانەی کەبەتوندی ماقوڵێتی سیستەمیانەی (مەنهەجیەتی) دەپارێزن و دەیکەنە مەرجێك بۆ بیری یەکانگیر. پارادۆکسی لەفەلسەفەی هیگڵیدا هەیە. هیگڵ نازانێ چۆن سیستەمە دابنێ و بیپارێزێ واتا ماقوڵێتی و تێکڕای پەیوەندییەکان و شەفافیەتی دابنێ بێ گەڕانەوە بۆ شتی دی: بناغە (أصل), قوولایی (بێ بن) و نهێنی پارێزی یاخود لانی کەم دووفاقیەك کەفریودان کارێکی خەراپی ئەو تۆی لێدەکات کەبەهیچ شێوەیەك وەسف ناکرێت و هێمایەکی بەدەر لەماقوڵێتی (بیرۆکە و رۆحی رەهاو ناسنووورداری خراپ و چاك)ەیە. هەرچەندە هیگڵی لەڕوانگەی هەندێ کەس دووچاری ئاستەنگی بوو لەگەڵ (مێژووگەری) ئەوا لەڕوانگەی کەسانێکی دی دووچاری گرفتە لەگەڵ (سروشتگەرایی). ئایا تێڕوانینێکی نامۆ و سەیر لەم پشکنینەدا نامێنێتەوە؟ سیستەمی وتەکاتی کانت کەبەشێوەیەکی جێگیر (سکونی) وەرگیراوە دەگۆڕێ بۆ نامەرجی (لامشروط): بالایی (تعالی), (نومین)[7], شتێك لەخودی خۆی , بنەڕەت و ئەنجام و دەرهاویشتە (النطلاق) و کۆتیایی. سیستەمی هیگڵی خوێندراو بەشێوەیەکی دینامیکی (مێژوو و دیالێکت), هەروەها دەگوڕدرێ بۆ شتی بنەڕەت, بەڵام ئەمە شتێکە لە (پەنهان).

ئەوگرفتەی کەلە هیگڵی سەرهەڵئەدات (درزی تێدەکەوێ) ئایا گرفتی ئەم پەنهانیە نییە کەدواجار هەڵدەوەشێتەوە بۆ سروشتگەرایی و مێژووگەری؟ ئایا پەیوەندیان چییە؟ ئایا مێژووگەری لەئارادایە لەبەرئەوەی سروشتگەرایی, پێکهاتن و بنەچە و خاڵی دەرکەوتنە؟ ئایا سروشت تەنها پێدراوێکی مێژووییە؟ هێمادار و پاشماوەی شیکارییە؟ ئایا بەرامبەر سیستم بەڕاپێچانی مێژوو لەگەڵ خۆی هەرەسدەهێنێ؟ دەتوانرێ پرسیاری ئەوە بکرێ کەبیری فەلسەفی دوای هیگڵ لەنێوان (گەوهەرێتی)-بوونگەرایی, Substantialisme لاسەنگ دەبێت و هەرگیز ناتوانێ شەرعیەت و (فۆرمالیزمی (صوریە) بەدەسبهێنێ و هەرگیز هەڵوەستە ناکات. ئایا ئەمە دۆخێك نییە کەپێویستی بەتێپەڕاندن بێت بەهۆی بیری دوابەدوای-فەلسەفی (مابعد-فلسفی)؟

١٥-هیگڵی نوێ:

بەمجۆرە دەوڵەت بەمەرج و سوپاو دادگا و ئەو دەزگا جیاوازانەی کەتەرخانیان دەکات و لەڕێگەیانەوە دەسەڵاتی دەسەپێنێ و بەو توانا داپڵۆسێنەرانەی کەپابەندە پێیانەوە قایل نابێت و ئەم هێزانە بەشی ناکەن, هەروەهاپێویستی لەگەواهی رەوشتی چاك و ژیان و دابونەریتی چاك دەبێت. گەواهیەك شایەتی عەقلانێتی و ئاکارناسی پێدرێت بەتەنها فەیلەسوف دەیبەخشێت. لەزەمانی هیگڵەوە شەرەنگێزی بنەڕەتی لەپیشەی رەسمی فەیلەسوفدا بەدیدەکرێ. بەم مانایەش هیگڵ تاکۆتایی پێشەوایەتی فەلسەفە دەکات. فەلسەفەی توونـد داچەقاند و دیماهی خۆی لەسەر دانا. بەڕاگوازتنی فەلسەفە بۆ خزمەتی گشتی (وێنەی کارە خزمەتگوزارییەکانی دی, لەرووی ئاکارییەوە تیا دەنوێنێ, بەڵام یە هەمان شێوەی هەستان بە فەرمانێك و ئاراستەکردنی لەپێناو بەرژەوەندی دەوڵەت و پێدانی شەرعیەتی) فەیلەسوف دەبێتە خزمەتکارێك نەك خزمەتکاری ئایین, بەڵکو خزمەتکاری میر, هەروەها بەبێ پاداشتی گەورە. نەهامەتی هیگڵی لەوە دایە کەناتوانێ دانپیانان بۆ خۆی دەستەبەرکات وێڕای ئەو تەقەلایەی کەدەیدات, ستالینیەت لەڕووی گەوهەرەوە هیگڵیەتێکی تازەیە, ئەمەی بۆخۆی نەدەویست و نەشیدەزانی کەوەهایە و پتر لەوەش ڕێگەی لەهیگڵیەت گرتبوو, چونکە ئەڵەمانیە. ئەم پرسیارە تەواونەبوو. نەهیگڵ و نەش هیگڵێتی کاری خۆی بەدەستهێنا. لێکهەڵوەشانەوەی مارکس بۆ هیگڵیزم نەبووە

هۆی گوشتن و لەتوپەتکردنی لەگەڵ بەکارهێنانی بەشەکانی (نامۆبوون و دیالێکتیك و هتد) و ئەژدیها زیندوو دەکاتەوە.

هیگڵیە تازەکان خزمەتگوزارییەکانیان پێشکەش دەکەن و زەوی خۆشگوزەرانی لەنێوان سەرمایەداری دەوڵەت و سۆشیالیستی دەوڵەت پێشکەش دەکەن (هەردووکیان دەوڵەت دەکەن بەپەرستراو و داوای پێدانی شەرعیەتی بۆ دەکەن و بۆئەم مەبەستەش ئایدیۆلۆجیەتێکی گونجاوی پێدەبەخشن). جێگەی سەرسوڕمانە هیگڵیزم هێشتا لەڕوانگەی هەندێك نەفسنزمەوە وەك بوێرییەك دەردەکەوێت.

١٦-هیگڵیزم و نوێخوازی:

جیهانمان ژیرە, هەروەها ماقوڵیشە. هەموو شتێك کەڕوودەدات بەگوێرەی تێگەیشتنی هەڵسووکەوت دەکات بێ ئەوەی بەشێوەیەکی تەواو بەدەستی بهێنێ. پاشان هەموو شتێك بوونێکی دووانی هەیە: مادی و شێوەیی (صوری), کۆمەڵایەتی و زەینی, کردەکی دەزگایی, هەستپێکراو و رووت و کاراو بیروکراسی. یەکەمیان لاسایی دووەمی نزیك یان دوور لێی دەکات. تەنها دەوڵەت مەبەستدار نییە بەڵکو شتە رۆژانەیی و جۆراوجۆرەکانیش و ماهیەتەکان مەبەستن.

بەمجۆرە ئەدەب تابلێی پتر سنوور بۆ تێگەیشتە (مفهوم)ی خۆی دادەنێ و ئەویش نووسینە واتە ئەو شێوازەی کەنووسەر و ئەدیبی تایبەتمەند پابەندێتی و نیشانە بینراو و خوێنراوەکان لەگەڵ ئەدەب دەگونجێنێ بۆ ئەوەی لەبازاڕی نووسراو بەکاری بهێنێ. دەتوانین بروابەوە بهێنین کەبەکارهێنانی ئەو شتانەو زیادەڕەوکردن تیایاندا ئەشێ زیان بەکاری تایبەتمەند بهێنێ و خێرا خوێنەر تەواو بەگەمەی ناسینی کاری پێشکەشکراو نیشانەکان و جۆر و جیاوازی جۆرو نوومایشکردن و تەکنیکی پێکهێنان و هتد قەڵس دەبێت. بەپێچەوانەوە ڕەزامەندی عەقڵانی و زانست و دانایی لەهەموو بارودۆخێکدا خۆی دووپاتدەکاتەوە. ئایا ئەم جیهانەمان جیهانێکی هیگڵی نییە؟ نەك تەنها ئەوە, چونکە دەوڵەت لەهەموو کاتێکی رابردوو بەزەبروزەنگترە. بەدەسەلات قایل نابێ, چونکە پشتگیری کۆمەڵ دەکات و رێنمایی دەکات, هەروەهاش لەبەرئەوەی عەقڵانیەتێك (پێدەچێ عەقڵانیەتێکی جەختلێکراوبێت) خزاوەتە نێو هەموو شتێکەوە.

هیگڵ بەتەنها بەربڵاونابێتەوە بەسەر ئاسۆی فەلسەفی یان وەك ئەوەی پێیدەوترێ ئاسۆی بەرفراوانتری مەعریفە و کار بەڵکو وەك ئەزموونێکی بیر و سەنگی ویستراو-یان نەویستراو دەمێنێتەوە. ئەوەی ئەمڕۆ هیگڵی لە گەرماو گەرمی (نوێخوازی) وەك نموونەیەکی فەلسەفی وەسف وقبووڵ بکات ئەوا هەروەها فەلسەفەی دەوڵەت قبووڵ دەکات ئەو دەوڵەتەی کە (بەنهێنی وبەڕاشکاوی) لەلایەن فەلسەفەوە, فەلسەفەیەك بەواتای دەزگاو خزمەتگوزاری گشتی شەرعیەتی پێدرا. لەماقوڵیەتێکی باڵا رووپۆشی نێوان واقیع و ماقوڵێتی لادەبات. هاوشانی فەلسەفە بەلۆجیکی دەوڵەت وسیستەمەکەی قایل دەبێت. خودی (رۆح) بەخۆهەڵقوتاندنی نێوان مەنتیق و مێژوو قایلە: لۆجیکی دەوڵەت بەناوی لۆجیکی مێژووی نێوان لۆجیك ومێژوو" لۆجیکی دەوڵەت بەناوی لۆجیکی مێژوو بەکورتی, دەوڵەت بەناوی مێژووگەرییەوە هەموو بیرێك بەرەخنەی ریشەیی دەستپێناکات (رەخنە لەریشەو دەرکەوتن وبناغەدا) درێژە بەفەلسەفەی هیگڵی رامیاری دەدات. رژێمی داسەپاو هەڵکەوتوو دەکات و شەرعیەتی دەداتێ. ئەوەیە کارو پیشەکەی هیگڵی خوێ خزمەتی دەوڵەت ئەکات و دانبەوەش دەنێ دەزانێ بوونی مەعریفەکەی لێرەدایە کەواتە ئەم جیهانە وەرگیراوو بەدەر لەهێزی رەتکردن و ئەو نەهیکارییەیە کەدەیسەپێنێ و لەدەرەوەی رەخنەی ریشەیی بەشێوەیەکی تیۆری رەتیدەکاتەوە. جیهانی هیگڵی بەشێوەیەکی قووڵ جدییە, بەڵام بەبێ بوونی قووڵایی مێژوویی. بەپێچەوانەوە تەنها لەرێگەی پوختکاری وئاکام پاراستوویەتی هیگڵیەکانی پیاوانی دەوڵەت ئەوانەن کەبڕوا بەنەمرێتی دەکەن. هیگڵیستەکان پیاوانی زانست و تەکنیك کارو بڕوادارانی یەکێتی واقیعی عەقڵانین (تیاداو لەخۆیانە). هیگڵیستەکان ئەوانەی کەخاوەن تایبەتمەندی مەعریفەن و ئەوانەن تایبەتمەندێتی پێدەدەن و دەیکەنە دەزگاداری.

١٧-مێژوو ودیالێکتیك لەدوای هیگڵ

هەرچەندە تیۆری هیگڵ بۆ دەوڵەت و هەڵوەشاندنەوەی لۆجیکی فشارکار لەسەیرورەو مەسەلەی بەکاربردنی زەمەنی مێژوویی چاوەڕێی سەپاندنی حوکمی مردنی دژ بەدیالێکتیك لێدەکرا, ئەوە مەسەلەیەکی گەڵێ زانراو ناسراو بوو, بەشداربوونی فەلسەفەی رەخنەیی ورەخنەی فەلسەفی

بیری دیالێکتیکی دەکوژێ(بیری سەلبی وبیرکردنەوە لەنەفی) لەبواری سەرکەوتنی دەوڵەت وسیستەم)، هیگڵ ئەم بارودۆخەو میراتەکەی بۆئەوانە بەجێدەهێڵێ کەلەدوای خۆیەوە دەخوازن فەلسەفە بهێڵینەوە، بەڵام گەر دیالێکتیك لەرووی موجەرەدو تیۆری لەیەك کاتدابەدابڕاوی لەلۆجیك، کارکردن، پەیڕەوکاری وئیشکالیەتی هەستپێکراو بەردەوام بێت ئەوا تەنها سەفستەیی وجەدەل و گفتوگۆ رووبەڕووبوونەوەی بێهودەی نێو لێکدژەکانی لێدەمێنێتەوە و لەوانەشە نزیکبنەوە لەسەرقاڵبوون بەکۆتایی مێژوو ویاخود بەدەرچەکەیەوە. دیالێکتیك، تەفیەکی دابڕاوە لەدەوروبەری خۆی دەسوڕێتەوە ولۆجیکی قبوڵکراو (زانستی کۆمەڵایەتی و ئەیدیۆلۆجیا) لۆجیکی دەوڵەتە لەقبوڵکردنێکی ئەزموونناویدا هەڵدەوەشێ لەکاتێکدا دیالێکتیك لەنێو خۆبایبوونی نەرێی رووتکارانەی واقیع وون دەبێ، بەڵام گەردان بەکۆتایی دیالێکتیك بهێنێ لەبواری زانستێکی تایبەتمەند بێت یاخود براگماتی و ئاكام قبوڵکردنی (پوزەتیڤزم) بێت سنوور دەبەزێنێ (ئەمەش کارێکە پشتی پێدەبەستریێ، بەڵام لەسۆنگەی رێگەیەکی دییەوە کەدەوڵەت و عەقڵانیەتی دەزگایی قبوڵ بکات) کەواتە ئەمەیە دۆخی تیۆری دیالێکتیك لەدوای هیگڵ دەمێنێتەوە گەر رەخنەی ریشەیی لەسیستمی فەلسەفی و تەنانەت لەفەلسەفەش جیانەکاتەوە وەك چۆن لقێك لەدرەخت جیا دەبێتەوە بۆ ئەوەی خۆراکی درەختێکی تر بخوات. بێتو دیالێکتیك ناوەڕۆکێك بۆ دابڕانە رەخنەییەکەی نەدۆزێت و توانای بوونیادکارانەی جێبەجێ نەکات ئەوا دووچاری ونبوون دەبێت و دۆخەکەش ماوەی سەدو پەنجا ساڵە گۆڕانی بەسەرنەهاتووە کێشەیەك لەئارادایە، گرفت راکردنە لەکێشەکەو بەجێهێشتنی دوولای مەقاشە بەداخراوی لەسەر بیر.کێشەکە فەلسەفیانە فۆرمەلە دەکرێت و ناوجەرگەی فەلسەفەپێکدەهێنێ. بیری فەلەسەفی بۆئەوەی بەداخراوی نەمێنێ پێویستە قەڵەمباز بدات وگەر پێویست بکات بەرەو پێشەوە هەنگاوبنێت تادەگاتە دوابەدوای فەلسەفە (مابعد-الفلسفه-Metaphilosphie).

١٨-مارکس-هیگڵ

لێرەدا باراگوازتنی کردەکی زمانەوانی و ئامرازی زانستی زمان بخەینە لاوە ئەی دەقەکان؟ بەهەزاران جار بڵاوکراونەوەو پۆلێن کران و بەشکران ورێکخران و هەڵوەشێنران و دووبارە بوونیاتنران و چارەسەرکران و شێلران، کێ ئەوە نازانێ کێ بتوانێ خۆی لێ بێ ئاگابکات بەئاستەنگی دەتوانێ پەی پێبەرێت باگرنگی بەهێڵە گەورەکان بدەین واتە بەپەیوەندی ناتەواوی هیگڵ ومارکس کەپەیوەندییەکە ناگەڕێتەوە (بۆ کاریگەری) هەروەك ناشگەڕێتەوە بۆخۆتێگلاندنەش بۆ ئەو دوژمنکارییەی بەردەوام بەتەنیا لەگەڵ (فەلسەفایەتی یاخود زانستگەری) یەکناگرێ یاخود لە (ئەبستیمۆلۆجی ورامیاری) دانابڕێ، بەڵام هەموو ئەم لایەنانە دەگرێتە خۆ. هیگڵ لەروانگەی مارکس باوکی نەمرێتی وخاوەن کارێکە کەسەرمایەی بیری گرتۆتە دەست. زەوتکراون وزەوتکارە. ئەم فریشتەیە خاوەن ئامرازەکانی بەرهەمی بیرە. سەرکاری میرات لێپاڕانەوەی چی سوودێکی هەیە؟

ئەوەی هەیەتی پێویستە لێی بەرین: تێکیشکێنین و دەستی بەسەراگرین وئەوەی لێمان ساندوە بیشارینەوەو بەشێوەیەکی ئاشکرا بەشە بێبایەخەکان هەڵگرین و شەوانە بەهەنگاوی دز ئاسایانە بگەڕێینەوە بۆئەوانەی کەگرنگن نزیکەی نیوسەدە لەپەیوەندی ئاڵۆزی شاراوەو ئاشکرا هەیە لەپێناو رزگارکردنی دیالێکتیك بەجیاکردنەوەی لەلۆجیك بۆ دووبارە گەیاندنەوەی بەشێوەیەکی باشترو لەپێناو روونکردنەوەی پەیوەندی نێوان بتایەتی دەوڵەت و کۆتایی مێژوو لەرێگەی ئاوەژووکردنی پەیوەندی هیگڵی وجەختکردن لە سەر کۆتایی دەوڵەت بەو سیفەتەی کە مەرجی قەڵەمبازدانی مێژووە واتە هەوڵی کارێك و پەلەوەرێکی راوکراو وکارێکی خاو خلیچك و هەڵفرێنێکی کتووپڕە.. لەسەرەتای هەموو شتێکدا مارکس دەخوازێ ئەوە دەرخات کەمێژوو بەردەوام دەبێت و پتر لەوەش لانی کەم مێژوویەتی راستەقینەو مرۆییانە دەستپێدەکات بێ ئەوەی کۆڵ بدات و رەوتی هێرۆکلیتی ناتوانرێ تەو او بکرێ. دەوڵەتی هیگڵی وبناغەی کۆمەڵایەتی و پایەکانی لە(چینی ناوەڕاست و بیرۆکراسیەتی دەوڵەت شانبەشانی کارامەیی و عەقڵانیەتەکەی) بەرامبەر بەلێدانەکانی شۆڕش خەریکبوو هەرەس بهێنێ. ئایا هیگڵیزم تیۆری جیهانێکی هەڵگەڕاوەیە کەپێویستە هەڵگەڕێنرێتەوە لەگەڵ جیهاندا. هەڵگێڕانەوە: واتە گێڕانەوەی بۆ دۆخی راستی نەك بەبێ

چاکەسازی لەوساتەی کەتیادا مێژووی (واقیعی) تەواو دەبێ و مێـژووی راسـت (دروسـت) دەسـتپێدەکات هیگـڵ مردنـی ئاشکرا دەکات. چینی ناوەڕاست و بیرۆکراسیەتی دەوڵەت لەگەڵ عەقڵانیەتە سنووردارەکەی نەمر دەکات بەرەو رەهایی بەرزی دەکاتەوە مارکسی لاو کەدەبێتە فەیلەسووف لەرێگەی (پیاکێشانەکانی چەکوش) داروخانی دەوڵەت رادەگەیەنێ, بەڵام ئەم سیستمە تێکشکاوە لەبەر هەبوونی چەپڕەوی هیگڵی و راستڕەوی هیگڵی ومارکس هەڵدەستێ بەتێپەڕاندنی ئەم ترازاندنە لەرێگەی تێپەڕاندنی ئەم (چەپڕەوییە) کەلەپارچەکردنی پەلوپۆی هیگڵیزم بەولاوە چیدی نازانێ.

١٩-مارکس ومێژووگەری

مارکس مەبەستی چیە کاتێکە لەساڵی ١٨٤٥ لەکتێبی (ئایدیۆلۆجیای ئەڵمانی) ئەوە رادەگەیەنێ کەلەزانستێك بەولا چیتر نازانێ کەئەوەش مێژووە؟ ئەم راگەیاندنە گەلێ روون وئاشکرایە, بەڵام ریز بەندییەکەی ئەو دەردەخات کەبیری مارکس لەتەمومژاوێتی دەرباز نابێ ودواتر پەی بەماناکەی دەبرێ. لەم کتێبەدا جارێك مێژوو لەمیان کاری مرۆیی ئاراستەکراوی مەبەستگەرایی وەسف دەکرێ وجارێکی دی بەسانایی بەدوابەدوای یەکهاتنی ئەوە مرۆییەکان وەسفی دەکات (پێداگری بابەت لەسەر سنوورداریە نەك مەبەستگەرایی) بێگومان مارکس مەبەستی ئەوە نەبوو کەهەمیشە توانای ژمارەدانان وپۆلێنکردن و ریزبەندی رووداوەکان کەمێژوو نووس بەمێژوویی لەقەڵەم دەدات وگرفتی مەعریفە ئەوەیە کەبە (مێژوو) ناوزەد دەکرێ. ئەو مەبەستی ئەوەیە کەئەوە واقعەو مێژوو کاری پەیڕەوکردنی رامیارییە وشۆڕش ئەم واقعەی کەکردار بەرهەمی دەهێنێ بەرۆڵی خۆی مەعریفە بەرهەم دەهێنێ. مێژوو بێ مێژووگەری نابێت. ئەم مێژووگەرییە لەسەر بناغەی دوابەدوایەکی یاخود کۆمەڵێك رووداو کردەوە دانانرێ بەڵکو لەسەر بنەمای ئەفراندنی عەقڵانی بۆ کاری (دەزگاو بیرۆکەکان) دادەمەزرێ مێژووی وێناکراو بەم شێوەیە کارا دەبێ وجێگەی فەلسەفە دەگرێتەوە و ئامانجە هەرەگشتگیرەکانی گەشەی مرۆیی دەپارێزێ.
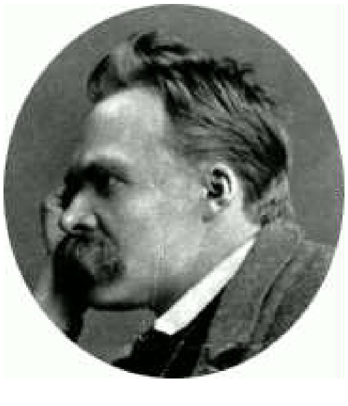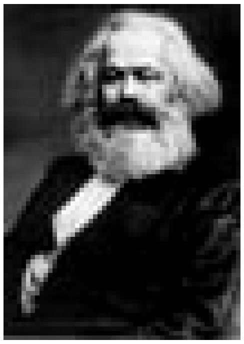
سەرچاوە: نهایە التأریخ- هنری لوفیفر, ترجمە: فاطمة الجبوشی-٢٠٠٢